

МЗС

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

Центр досліджень
історії турецького та
кримськотатарського
народів

«УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ КРІЗЬ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІЯ, ДИПЛОМАТІЯ, ЕКОНОМІКА, КУЛЬТУРА»

Матеріали Міжнародної наукової конференції

м. Кам'янець-Подільський
16-17 травня 2025 року

Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура

Збірник матеріалів Міжнародної
наукової конференції,
Кам'янець-Подільський, 16-17 травня 2025 року

Миколаїв – Одеса – Кам'янець-Подільський
2025

УДК 94 : 327 (477+560)
ББК 63.3-6
У45

Редакційна колегія:

Вовчук Л.А., к.і.н., доцент; Завальнюк О.М., д.і.н., професор; Копилов С.А., д.і.н., професор; Котляр Ю.В., д.і.н., професор; Красножон А.В., д.і.н., професор; Матяш І.Б., д.і.н., професор; Підгірна Л.М.; Тригуб О.П., д.і.н., професор; Хмель А.О., к.і.н., доцент; Хоменська І.В., к.філ.н.; Шевчук О.В., д.політ.н., професор

Секретар: Вовчук Л.А., к.і.н., доцент

Видання рекомендовано до друку рішенням кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук ЧНУ імені Петра Могили (протокол № 4 від 30 квітня 2025 р.)

У45 Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 16-17 травня 2025 року) / За ред. Л.А. Вовчук. Миколаїв – Одеса – Кам'янець-Подільський, 2025. VIII+119 с.

До збірника увійшли наукові статті, доповіді та повідомлення виголошені у рамках Міжнародної наукової конференції «Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура», що проходила 16-17 травня 2025 року у м. Кам'янець-Подільський, присвяченої актуальним проблемам історичного минулого, дипломатичним відносинам, економічній взаємодії та культурним взаємовпливам у розрізі українсько-турецьких відносин.

-- «» --	Узен Мешет Медеік	?
-- «» --	Тедефік-бей	?
-- «» --	Емді Ерер	?
канцлер-секретар	Суад-бей	1925-?1926
канцлер консульства	Зеккі Джаміль-бей	1926-1930

З 1934 р. радянсько-турецькі відносини почали погіршуватися. Особливо це стало помітно після підписання Конвенції про статус проток або Конвенції Монтре (20 липня 1936 р.). Прихід до влади в Туреччині у 1937 р. Джелал Баяра не сприяв покращенню відносин з Москвою, не дивлячись на те, що 8 жовтня того ж року Туреччина підписала з Радянським Союзом угоду про торгівлю і мореплавання та угоду про комерційні платежі. Напередодні Другої світової війни розбіжності та суперечки між Москвою та Анкарою вже були зовсім очевидними. Проблема чорноморських проток та активізація турецьким урядом відносин із західним світом лише посилювали стагнацію радянсько-турецьких відносин.

Погіршенню дипломатичних відносин між країнами сприяло скорочення у 1938 р. урядом СРСР своїх консульських установ у Туреччині. Для досягнення паритету у цьому питанні Туреччина на вимогу радянського уряду повинна була скоротити наявність своїх консульств на території СРСР. Така політика була продиктована бажанням зменшити присутність іноземних дипломатів в СРСР. Як зазначав посол Німецького Райху в СРСР Вернер фон дер Шуленбург: «радянський уряд в даний момент досить наляканий, бачить скрізь шпигунів, вбивць і диверсантів, а іноземні консульства він вважає осередком всіх цих злочинів». Тому, у березні 1938 р. турецький уряд закрив своє консульство в Одесі⁵¹.

УДК 94 (477) «1920/1925»

Віктор Савченко

e-mail: Lanjeron15@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського,

Україна, 65000, м. Одеса Старопортофранківська, 26

ТУРЕЧЧИНА ПІД ПРИЦІЛОМ РАДЯНСЬКИХ ШПИГУНІВ З ОДЕСИ

Сьогодні, коли Україна в жорсткій боротьбі відстоює своє право на свободу, а по всьому світу фіксуються російські шпигунські мережі, необхідно згадати уроки історії, уроки боротьби проти домінування Москви, яке вона традиційно прагне нав'язати незалежним країнам. Упродовж 1918-1923 рр. під прицілом радянських шпигунів опинилася й Туреччина. Національні,

⁵¹ Вовчук Л. Турецьке консульство в Одесі (1925-1938 рр.)... С. 8, 10.

релігійні, соціальні конфлікти, поразки на фронтах, наявність великої кількості громадян колишньої Російської імперії (солдат армії Врангеля, мешканців Карської області), формували стан хаосу в Туреччині, в якому було легко легалізувати шпигунську резидентуру.

У 1920-1922 рр. численні радянські агенти працювали в Стамбулі з метою розкладання армії Врангеля (до 60 тис. чол.) та формування з допомогою «ренегатів» шпигунської мережі «світової революції». У січні 1920 р. поліція країн Антанти арештувала у Стамбулі групу «пропагандистів-більшовиків з Одеси» на чолі з «доктором Зайцевим»⁵². Агентурно-розвідувальною діяльністю та диверсіями в Стамбулі займався одеський відділ «Закордоту» (Закордонний відділ ЦК КП(б)У), який діяв спільно з іншими шпигунськими центрами: Реєстраційним бюро (Реєстраційним управлінням Реввійськради Польового штабу РСЧА), розвідкою Комінтерна (Відділа міжнародного зв'язку ВККІ), розвідкою радянських військ України і Криму, розвідкою «іноземного» Особливого відділу ВУЧК⁵³.

Одним з головних «центрів» вказаних структур була Одеса – морська брама України. Чекістську вербовку в Одесі протягом 1920-1922 рр. проводили П. Подзаходніков (один з керівників одеського ЧК) та А. Грінштейн (керівник одеського відділу «Закордот», що з 1922 р. функціонував в системі ВЧК). Саме в Одесі та в Криму колишній анархіст П. Подзаходніков зміг завербувати анархістів – «ренегатів» (бойовиків Південної федерації анархістів) М. Чуднова та Л. Луговика, що мали довгий послужний список в організації терору та експропріації. У 1921 р. М. Чуднов намагався організувати акти терору проти лідерів російської еміграції, був в одній групі з О. Ревзіною (псевдо «Феррарі»), з якою у 1918 р. вони разом воювали в одному анархістському загоні «імені Бакуніна». 15 жовтня 1921 р. у водах Босфору біля Стамбула О. Ревзіна-Феррарі здійснила замах на головнокомандувача «Русской армией» П. Врангеля, який не увінчався успіхом⁵⁴.

На початку 1922 р. до Стамбулу прибув Л. Луговик та «значна кількість інших чекістів», серед яких були агенти Озеров, Мадебадзе, Мгаловишвили, невідомі члени стамбульської «Групи III-го Інтернаціоналу»⁵⁵.

Активне формування радянської мережі в Туреччині починається після підписання між Росією та Великими національними зборами Туреччини договору «про дружбу і братерство». Після чого в Анкарі, Карсі, Трапезунді, Самсуні були відкриті радянські дипломатичні місії, які й здійснювали шпигунську діяльність. Серед таких, наприклад, радянське дипломатичне представництво в Анкарі, де упродовж 1922-1923 рр. Повноважний представник радянської Росії у Туреччині С. Аралов (організатор військової та агентурної розвідки РСЧА) та секретар військового аташе А. Маліков займалися просуванням «світової революції» на теренах вмираючої Османської імперії, підтримуючи комуністичний рух в Анатолії.

Підписання на початку 1922 р. Договору про дружбу та братерство між

⁵² Державний архів Одеської області. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 583. Арк. 8.

⁵³ «Закордот» в системі служб радянської України. Збірник документів. Київ: Вид. СБУ, 2000. С. 27-33.

⁵⁴ Колпакиди А., Прохоров Д. КГБ: спецоперации военной разведки. Москва: АСТ, 2000. С. 49-50.

⁵⁵ Русская военная эмиграция 20-х-40-х годов. Док. и мат. Т. 1. Кн. 2. Москва: Гей, 1998. С. 314, 577-591.

Туреччиною та Радянською Україною, дало можливість під дипломатичним прикриттям збільшити радянську агентурну присутність в Туреччині⁵⁶.

З проголошення у 1923 р. Туреччини республікою, іноземні війська змушені були залишити Стамбул. Як наслідок змінилася й структура агентурної радянської мережі в Туреччині. Головним резидентом Іноземного відділу ДПУ в Анкарі, а потім у Стамбулі став Є. Гольденштейн, а організатором «активної розвідки» – П. Шатаєв (колишній македонський бійовик)⁵⁷. До шпигунської мережі був залучений тимчасовий повірений у справах СРСР в Туреччині (заступник повноважного представника) Лев Величко – колишній журналіст, якого у 1920 р. завербував одеський «Закордотом».

У 1923 р. радянський розвідник Семен Мирний став радником повпредства УРСР у Туреччині, тимчасовим повіреним у справах СРСР в Туреччині (з 1924 р. другим секретарем повноважного представництва СРСР у Туреччині)⁵⁸. У 1920 р. він працював у підпіллі в Криму та у одеському відділенні «Закордоту», разом з М. Чудновим, Л. Луговиком⁵⁹. А військовим аташе при цьому повпредстві став Карл Звонарьов-Звайгзне, який з 1920 р. працював у агентурному відділі Реєструпра, згодом став першим помічником начальника Розвідупра РСЧА.

Упродовж 1924-1926 рр. керівником резидентури ДПУ у Туреччині був Зиновій Вілянський («Волович»). У той же час торгіві представництва СРСР у Туреччині формувалися також як центри шпигунської діяльності. Радянські торгіві представники у Туреччині, за сумісництвом, були представниками Разведупра, розвідки Комінтерн та «керуючими» комуністичних осередків у Туреччині. Яскравим прикладом може послугувати радянський «бізнесмен» та уповноважений нафтового тресту «Нафтосиндикат» М. Островський, який вміло поєднував організацію експорту радянської нафти з шпигунськими функціями.

Радянський шпигунський центр (розвідок «Закордоту», Комінтерну, Регеступра РСЧА, ЧК-ДПУ) у Туреччині у перший половині 1920-х рр. займав особливе місце в планах домінування Москви на Близькому Сході. Радянські резиденти в Анкарі та Стамбулі здійснювали керівництво таємною шпигунсько-диверсійною діяльністю у Туреччині, Болгарії, Югославії, Румунії, Єгипті, Сирії, Палестині та на Аравійському півострові. В той же час радянська агентура, під маскою представників «дружньої країни», намагалася підірвати державний устрій в самій Туреччині, роздмухуючи ідею «світової революції в Азії», підтримуючи в цій країні комуністичне та анархічне підпілля, курдських та вірменських сепаратистів.

⁵⁶ Сергійчук Б.В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2011. 19 с.

⁵⁷ Булавін О. Іноземці на службі радянської розвідки. Луцьк: Терен. 2014. С. 176.

⁵⁸ Галущенко О. Етнополитические взгляды Абрама Львовича Гринштейна (1890–1937) // Conferința «Simpozionul internațional de etnologie». Chișinău, 2023. P. 85.

⁵⁹ Савченко В., Сапожников І., Поляруш І. Моці Кантемирів, золото Румунії та дипломаті-аферисти (про «відлигу» 1930-х рр. у радянсько-румунських стосунках) // Південний захід. Одесика. 2024. Вип. 35. С. 130-139.

ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ ТА УСРР (ПОЧАТОК 1920-Х РОКІВ)

Олег Купчик, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн. 53

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО КОНСУЛЬСТВА ТУРЕЧЧИНИ В ОДЕСІ (1925-38 РР.)

Людмила Вовчук, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики. 55

ТУРЕЧЧИНА ПІД ПРИЦІЛОМ РАДЯНСЬКИХ ШПИГУНІВ З ОДЕСИ

Віктор Савченко, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України. 57

ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНИ ТУРЕЦЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ У ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА МУРСЬКОГО «УКРАЇНА ТА ЇЇ БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ» (1930 Р.)

Анна Суходолова, доктор філософії. 60

ВІДГУК СТАТТІ СЕСІЛЬ ҐАНБАРІ «ВІЛЬНА УКРАЇНА, ЯК ГАРАНТІЯ БЕЗПЕКИ НА СХОДІ ЄВРОПИ» У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАМБУЛА (1929 Р.)

Анатолій Глушковецький, декан історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент.

Лариса Підгірна, голова ГО «Товариство Сонця та Місяця», аспірантка кафедри історії. 62

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ «ТУРЕЧЧИНА» У КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Володимир Підвойний, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури, іноземних мов та перекладу. 64

ROMANIA, TURKEY AND THE BLACK SEA IN THE INTERWAR PERIOD: FROM INTERNATIONALIZATION TO THE RIGHTS OF RIPARIANS

Arthur-Viorel Tuluş, Vice-Rector for International Relations of Dunărea de Jos' University of Galati, PhD in History. 66

УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА У ДОБУ ХОЛОДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ПОСТЫПОЛЯРНOSTІ

ВИСЕЛЕННЯ КОЛИШНІХ ТУРЕЦЬКИХ ПІДДАНИХ З ЧОРНОМОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ У 1949 Р. (ЗА ЛАШТУНКАМИ ОПЕРАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ «ВОЛНА»)

Олег Бажан, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент. 67

Наукове видання

Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура

Збірник матеріалів Міжнародної
наукової конференції,
16-17 травня 2025 року

Оригінал-макет підготував Олександр Тригуб
Макет обкладинки – Олександр Тригуб

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей

Підп. до друку 01.05.2025. Формат 70х108¹/₁₆. Гарнітура «Georgia».
Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 8,5. Наклад 100 прим.